

Productes artístics importats de Flandes a la Corona d'Aragó a l'Edat Mitjana

Marta Miralpeix*

El tràfic marítim entre l'Esclusa i Barcelona

Dins la desenvolupada xarxa marítima mercantil de finals de l'Edat Mitjana, Barcelona ocupà un lloc destacat en les relacions establertes entre la Mediterrània i el mar del Nord. Al segle XIV, les naus catalanes que sortien del port de Barcelona cap a Flandes, s'aturaven a València o Alacant i en alguna ciutat andalusa i el seu destí final era el port de l'Esclusa, a Bruges.

Una part de les notícies que documenten el tràfic de naus de la Corona d'Aragó cap a Flandes estan relacionades amb actes de pirateria i del cors. El 1340, per exemple, aturats els conflictes entre França i Anglaterra, les principals poblacions flamenques demanaren a Eduard III d'Anglaterra que protegís contra el cors els vaixells catalans que anaven en direcció a Flandes;¹ així i tot, les notícies de naus catalanes preses pels anglesos continuaren, com la del 1343 amb mercaders de Barcelona.² El 1373, tot i la protecció concedida per Eduard III als catalans des del 1353, foren preses tres naus mallorquines que anaven o tornaven de Flandes. Gairebé vint anys després, Joan I encara animà a prendre represàlies contra el rei d'Anglaterra per aquest afer. El 1380, la nau catalana *Sant Cristòfol*, que havia carregat a Gènova diverses mercaderies per a Flandes, fou sorpresa per una tempesta i les seves mercaderies passaren per diverses mans fins a la seva restitució. Encara el 1383, una nau que havia partit de Barcelona cap a Flandes fou embargada a Bilbao, fet que obligà els magistrats de Barcelona a escriure als comandants de la flota del rei de Castella per solucionar l'afer.³

La ja intensa activitat dels catalans a Flandes a finals del segle XIV es veié afavorida per l'acord pres per Felip l'Ardit a Arràs el juny de 1389 segons el qual, a petició dels reis de la Corona d'Aragó, nebots seus, s'otorgaven privilegis als mercaders súbdits d'aquests que anessin a mercadejar a Flandes.⁴ El mateix any, a les Corts de Montsó, Joan I autoritzà l'ús de quatre galeres armades anuals per al transport de mercaderies en direcció a Flandes. Aquestes galeres gaudien de

* Universitat Autònoma de Barcelona.

1. Isidore HYE HOYS, *Fondations pieuses et charitables des marchands flamands en Espagne*, Bruxelles, Alfred Vromant, 1882, pàg. 93.
2. Dolors PIFARRÉ TORRES, *El comerç internacional de Barcelona i el mar del Nord (Bruges) a final del segle XIV*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002, pàg. 20-22.
3. PIFARRÉ, *El comerç...*, pàg. 23-24; HYE, *Fondations...*, pàg. 95.
4. Jules FINOT, *Étude historique sur les relations commerciales entre la Flandre et l'Espagne au Moyen Âge*, Paris, A. Picard et Fils, 1899, pàg. 126-128.

diversos privilegis, com l'acollida a les drassanes de Barcelona, amb magatzems per a les mercaderies, o l'exclusiva d'exportació a Flandes de productes de la Corona d'Aragó durant els quatre mesos següents a la seva partida.⁵ El 1433, els magistrats de Barcelona van escriure als ducs de Borgonya, així com als consellers de Bruges, en referència a una nau catalana que havia naufragat prop de l'Esclusa i els béns de la qual havien estat presos pels oficials del duc. Encara el 1436, tenim notícies d'una altra galera que havia partit de Barcelona en direcció a Flandes i que els corsaris anglesos havien pres prop de l'Esclusa. Els magistrats de la ciutat de Barcelona es van adreçar a Enric VI d'Anglaterra per solucionar l'afer.⁶ I el 1449, la galera patronejada per Francesc de Junyent fou sorpresa per pirates anglesos, de retorn de Flandes.⁷

A banda de les embarcacions catalanes, era freqüent que vaixells castellans, biscaïns o flamencs seguissin el mateix trajecte. El 1456, per exemple, una nau flamenca carregada de mercaderies per compte de Gérard Groote, regidor de Bruges, i de Baudouin de Hustere, mercader de la mateixa ciutat, arribà al port de Barcelona. I el 1516 una nau flamenca carregada amb mercaderies de Flandes i Anglaterra es dirigia a Barcelona quan fou atacada a prop de Mallorca pel cors turc.⁸

Les marines estrangeres més habituals en aquesta ruta, però, eren les italianes. Davant les dificultats del trajecte, amb el temps les embarcacions catalanes cap a Flandes foren substituïdes per les italianes, de major capacitat, i els nombrosos mercaders catalans residents a Bruges les utilitzaren per al transport de les seves mercaderies: les genoveses, primeres a fer la ruta cap a Flandes, però, sobretot, les venecianes. Cap a 1312-1313, després de l'aliança entre Venècia i la Corona catalanoaragonesa, començaren a circular un grup de tres o quatre gales venecianes que un cop l'any partien cap a Flandes i Southampton, fent escala a diversos ports de la península Ibèrica, tant a l'anada, per recollir mercaderies, com a la tornada, per deixar-hi productes d'importació. Del territori de la Corona d'Aragó solien aturar-se a l'illa de Mallorca, redistribuïdora de productes africans, així com de sal eivissenca i llana menorquina, o a València, avantport de la zona castellana i de la rica zona agrícola valenciana. La comunicació d'aquests dos ports amb Barcelona mitjançant embarcacions menors era fàcil i ràpida.

El 1397, la companyia *Diamante* afirmava des de Bruges: «Cada dia vénen de Mallorca a Bruges bastants naus». I a finals del segle XIV, trobem documentats diversos exemples de galeres venecianes fent escala a Mallorca i en algun cas a Barcelona.⁹

Les relacions entre la companyia toscana de Francesco Datini –amb seu a Barcelona i València des de 1393-1394 i a Mallorca des de 1395–, amb les també toscanes de *Diamante e Altobianco* i *Aliso degli Alberti* a Bruges, ens proporcionen només un dels nombrosos exemples d'actives societats d'aquell país establertes a les principals ciutats europees i actuant-hi com a redistribuïdores de draps del nord.¹⁰

5. PIFARRÉ, *El comerç...*, pàg. 25; HYE, *Fondations...*, pàg. 95.

6. HYE, *Fondations...*, pàg. 95.

7. NÚRIA COLL, «Una companyia barcelonesa para el comercio de paños (1400-1480)», *Anuario de Estudios Medievales*, 5 (1968), pàg. 359.

8. PIFARRÉ, *El comerç...*, pàg. 33, n. 17 i pàg. 39, n. 37. HYE, *Fondations...*, pàg. 93-94 i 96.

9. PIFARRÉ, *El comerç...*, pàg. 32-35.

10. PIFARRÉ, *El comerç...*, pàg. 229.

Barcelona era una de les places cabdals dels Datini i una consumidora principal, amb relacions amb Navarra, Saragossa, Aquitània, Tortosa o Cotlliure. Tot i que també hi ha notícies de flamencs establerts a Barcelona, com ara el mercader Copi Matis, compartint negocis amb el també flamenc Gerard Plenier,¹¹ o bé Jean Drooghe, de Bruges, batedor d'or, que mor a Barcelona el 1445,¹² en general van ser els italians els grans exportadors de productes del nord als segles xiv i xv.

Una font per conèixer la regularitat de l'arribada dels vaixells que sortien de Flandes des de mitjan segle xv són els registres dels drets d'ancoratge, la taxa que havia de pagar tot vaixell que recalava a Barcelona.¹³ Aquests registres només en algunes ocasions ens faciliten informació sobre les mercaderies carregades, però queden registrats tots els vaixells que venien de Flandes amb les seves dates d'arribada. Podem saber la freqüència amb què viatjaven els vaixells des del nord, l'època escollida, els tipus de naus utilitzades i la seva capacitat.

Davant dels perills que significaven els corsaris i pirates i les tempestes –més freqüents a la tardor i a l'hivern, tot i que no feien desistir completament els navegants¹⁴–, i els desperfectes o furts que podien patir les mercaderies durant el viatge era freqüent la contractació d'assegurances marítimes. El 1428, el notari barceloní Bartomeu Masons creà el primer protocol exclusiu d'assegurances.¹⁵ Aquestes es feien tant sobre les naus com sobre les mercaderies i ens permeten saber quines naus sortien de quin port i quin era el seu trajecte. Així, l'any 1439, el notari Antoni Vilanova donà fe de l'assegurança que acordaren Miquel Bosser i Joan Pasqual, mercaders ciutadans de Barcelona, en nom i per part de Nicolau de Driel, mercader de Brussel·les, i del seu nebot, Joan de Driel, mercader habitant a Barcelona «sobre set bales de mercaderia et capells de diverses sorts les quals se són carregades en lo port de la Sclusa en Flandres per en Berenguer Fortuny, mercader habitant en Bruges, o altre per ell sus la galera d'en Luis Servent».¹⁶ Berenguer Fortuny era un dels nombrosos mercaders catalans establerts a Bruges a mitjan segle xv.

El consolat i els mercaders catalans a Bruges

La colònia de catalans a Bruges existia, almenys, des del 1267,¹⁷ i anà creixent fins que el 12 d'agost del 1330 es creà a la ciutat flamenca el consolat de Catalunya.¹⁸ Fou el primer de les nacions de la península Ibèrica organitzat a Bruges i el tercer dels estrangers, després del de la Lliga Hanseàtica, probable-

11. AHPB (Arxiu Històric de Protocols de Barcelona), sig. 165/93, Antoni Vilanova, *Quartus liber securitatum*, 1457-1460.

12. HYE, *Fondations...*, pàg. 93 i 96.

13. Claude CARRÈRE, «Le droit d'ancrage et le mouvement du port de barcelone au milieu du xv siècle», *Estudios de Historia Moderna*, III (1953).

14. Claude CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462. Un centre econòmic en època de crisi*, Barcelona, Curial, 1977-1978, vol. I, pàg. 307.

15. Rafael CONDE, «Joan Tàrrrega: comerciante y hombre de negocios barcelonés del siglo xv», *Miscellanea Barcinonensia*, XVII (1977), pàg. 77.

16. AHPB, sig. 165/91, Antoni Vilanova, *Llibre d'assegurances*, 18-V-1439.

17. Valentin VÁZQUEZ DE PRADA, «La colonia mercantil valenciana en Amberes, en la época de Carlos V», dins *Homenaje a Jaime Vicens Vives*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1967, pàg. 734.

18. Joseph MARÉCHAL, «La colonie espagnole de Bruges, du xive au xvie siècle», *Revue du Nord* (Paris), XXXV (1953).

ment del 1309, i del dels venecians, del 1322.¹⁹ La institució estava subjecta a l'autoritat del Consolat de Mar de Barcelona i des del 10 de maig de 1487 passà a anomenar-se Consolat de les nacions d'Aragó i Catalunya, o bé de la nació d'Aragó.²⁰ La navegació de naus catalanes o amb patrons catalans cap a Flandes fou prou abundant com per regular-ne l'activitat, com ho mostren els capítols del llibre del consolat català a Bruges, que ja des del 1330 dictaven mesures de protecció contra la competència.²¹

Des de mitjan segle XIV endavant, el consolat català ocupà un espai llogat a la Borsa, probablement el mateix que servia de llotja des del 1396, mencionada per primera vegada el 1356 i que és la més antiga documentada d'una nació estrangera. Alguns membres de la colònia catalanoaragonesa s'allotjaven a l'alberg de la mateixa Borsa el 1402, a prop dels hanseàtics, venecians, genovesos i florentins.²² En aquests albergs residiren personatges com Bartomeu de Llobera el 1422, Bernat de Junyent el 1432 i 1433 o Valentí Saperà.²³ El 1527, a causa dels conflictes sorgits arran de la mort de Maria de Borgonya el 1482, el consolat i la nació d'Aragó-Catalunya, amb set membres, s'establiren a Anvers de manera definitiva.²⁴

Els membres dels consolats, bàsicament mariners i comerciants residents a Bruges, adquirien sovint els productes per exportar a les nombroses fires locals. Les primeres notícies que documenten mercaders catalans en fires flamenques o properes remunten al 1267, procedents d'unes cartes emeses per la comtessa Margarida de Flandes el 12 de setembre d'aquell any acordant la reducció de taxes per als mercaders del sud de França, Castella, Aragó i Catalunya que freqüentaven la fira de Lilla,²⁵ localitat que potser ja visitaven al segle XII.²⁶ A la mateixa època, mercaders catalans freqüentaven les fires d'Ieper, Saint Omer o Bruges, on hi tenien magatzems.

El 1281, els catalans eren presents en el conflicte sobre el dret de pesatge de les mercaderies a Bruges, adreçant-se al burgmestre de la ciutat i posteriorment al comte de Flandes.²⁷ Igualment, apareixen presents a la fira d'Ardenbourg i se'ls sap relacionats amb d'altres ciutats holandeses, com ara Dordrecht, on el mercader català Jaume Villaseca residia a finals del segle XIII.²⁸

19. Joseph MARÉCHAL, *Europese aanwezigheid te Brugge. De vreemde kolonies (xivde - xixde eeuw)*, Bruges, Société d'Émulation de Bruges, 1985, pàg. 101, n. 65.

20. MARÉCHAL, *Europese...*, pàg. 90, n. 5 i pàg. 101.

21. «Llibre del Consolat dels mercaders catalans en Bruges (1330-1537)» dins Antonio PAZ Y MELIÀ, *Series de los más importantes documentos del archivo y biblioteca del excelentísimo señor duque de Medinaceli*, Madrid, 1922, vol. II.

22. Valentin VERMEERSCH (ed.), *Bruges and Europe*, Anvers, Fonds Mercator, 1992, pàg. 170; MARÉCHAL, *Europese...*, pàg. 91.

23. COLL, «Una compañía...», pàg. 348 i 358; CONDE, «Joan Tàrraga...», pàg. 60.

24. Joseph MARÉCHAL, «Le départ de Bruges des marchands étrangers (xve et xvie siècle)», *Annales de la Société d'Émulation de Bruges*, 88 (1951), pàg. 47, n. 126.

25. FINOT, *Étude historique sur les relations...*, pàg. 315-316.

26. HYE, *Fondations...*, pàg. 92-93.

27. PIFARRÉ, *El comerç...*, pàg. 18.

28. Antoni DE CAPMANY I DE MONTPALAU, *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, Barcelona, Cámara oficial de Comercio y Navegación, 1962, vol. II, pàg. 108.

L'esplendor perdut

De tot l'allau de mercaderies vingudes dels països del nord, i especialment de Flandes, no ens ocuparem aquí principalment de les peces conservades, sinó de les conegudes per referències literàries i documentals; en particular, els protocols notarials –inventaris i encants o assegurances marítimes–, que ens poden donar una idea de com es visqué el luxe nòrdic a la Corona d'Aragó a finals de l'Edat Mitjana.

ELS TAPISSOS

Dels diversos tipus de peces importades del nord, els que trobem amb més freqüència són els tapissos. Sovint ornaven els carrers durant els grans esdeveniments: l'any 1431, hi ha constància de la compra, per part dels diputats de Barcelona, de diversos draps “de Ras”, per penjar-los en les festes del Corpus, en la de Sant Jordi i d'altres.²⁹ Però, bàsicament, els tapissos decoraven els murs de les esglésies i els palaus.

Als actuals antics territoris de la Corona d'Aragó en resten quatre grans conjunts, amb sèries incompletes: la col·lecció de la catedral de Saragossa; la de la de Tarragona; el conjunt de la Seu Vella de Lleida (de les vint peces documentades arran de la visita del bisbe Villatoriel, només en resten disset, algunes d'elles disperses, i d'una més només se'n tenen testimonis gràfics, un fragment de *La Luxúria de la sèrie Vicis i virtuts*).³⁰

Està molt ben documentat el conjunt del Palau de la Generalitat de Catalunya, amb poc més d'una desena de tapissos, però amb constància documental d'altres peces ara desaparegudes. El 1431, Berenguer Arnau, Joan Bosch i altres membres de la Diputació del General adquiriren a Bartomeu Tàrrega, mercader de Barcelona, «dos draps de Ras istoriats de la història de Sent Jordi e quatre banchals». ³¹ El 1453, diversos diputats remuneraven Miquel Nadal i Johan Huguet per haver pintat tres draps que havien de ser enviats a Arràs per convertir-se en tapissos, gestió de la que s'encarregaren, l'any següent, Berenguer d'Aguilar i el flamenc Gerard Plovier. El 1455, es pagava a Copi Matis, mercader de Bruges, per gestionar la realització a Arràs de diversos draps amb la història de Sant Jordi, retornant-ne després els patrons. Encara el 1484, altres diputats pagaven a Gaspar Bonet i Pere Alemany per pintar sobre pergamí models per a diversos tapissos que havien de ser fets a Arràs, representant les conquestes de València, Mallorca, Granada i Nàpols. I també, en un inventari del 1498, apareixen dos draps d'Arràs per a la capella, amb la història de Nabucodonossor i la Nativitat amb els Reis, respectivament.³²

29. Josep PUIG i CADAVALCH i Joaquim MIRET i SANS, «El palau de la Diputació General de Catalunya», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, III (1909-1910), pàg. 403.

30. *Tapissos de la Seu Vella* (catàleg), Lleida, Fundació “La Caixa”, 1992, pàg. 15. Francesc FITÉ i Carme BERLABÉ, «Els tapissos de la Seu Vella. Noves dades i aportacions», dins Prim BERTRAN (dir.), *El bisbe Ferrer Colom. La llum, els tapissos i les portades plateresques de la Seu Vella*, Lleida, Amics de la Seu Vella, 1992, pàg. 146.

31. PUIG i MIRET, «El palau...», pàg. 403.

32. Per aquesta dada i les anteriors: PUIG i MIRET, «El palau...», pàg. 416.

Tot això ho va veure un monjo franciscà que visità el Palau de la Diputació del General al segle XVI:

Otra estancia que sirve de guardarropa, que no tiene precio lo que aquí se guarda principalmente paños de seda y tapicería riquísima si la hay en España, o como saben los que han visto la tapicería que trajo de Flandes el señor prior don Hernando, hijo del duque de Alba, de la cual la mayor parte tienen aquí. Hay otra sala nueva, [...] toda colgada entre año de paños historiados de historias de San Jorge.³³

Encara, a la Cambra dels Comptes de la Generalitat hi penjaven «draps de pinzell retornats de Flandes».³⁴

A banda d'aquests quatre grans grups, n'existeixen d'altres de menors, com ara el que conformen algunes peces conservades a la catedral de Tortosa: d'una sèrie de vuit tapissos, en resten quatre amb la història de Tobies. D'un dels perduts encara es conserven testimonis gràfics anteriors al 1936. Però altres sèries havien ornat els murs de la catedral: hi ha dades documentals que, el juny de 1554, el cambrer Mateu Boteller feia donació d'un drap d'Arràs dit «de les sibil·les», i el desembre de 1557 Ferran de Loaces donava cinc tapissos amb la història de Josep. El 1594, el bisbe Gaspar Punter donava cinc tapissos amb la història de Saül, i posteriorment en regalava quatre més representant els dotze mesos de l'any (desapareguts durant la Guerra Civil, se'n conserven fotografies de tres). Finalment, el bisbe encara hauria donat altres dos grups, un d'hivern i un d'estiu, per decorar la sala capitular.³⁵

Un altre espai, laic, ornat amb tapissos fou la Taula de Canvi, de la que avui se'n conserven dos exemplars.

Les col·leccions de nobles i monarques, però, foren de les més abundants: Pere el Cerimoniós, Joan I o Martí l'Humà,³⁶ amb les seves bones relacions amb Felip l'Ardit, tenien debilitat per aquest tipus d'ornaments. Alfons el Magnànim tenia agents als Països Baixos per comprar tota mena de productes de luxe: el 1453-1454, el mercader català Andreu Pol comprava quatre peces que representaven Nabucodonossor i Assuer, així com un conjunt dissenyat per Roger van der Weyden.³⁷ El 1434, encarregà al batlle general de Barcelona que prengués mides de draps d'Arràs que volia encarregar a Guillem de Vexell per guarnir la sala del Tinell, la cambra dels Àngels i altres cambres reials,³⁸ i també vestiria la capella reial, a l'antic monestir de Predicadors de València. Pere de Portugal, el febrer de 1466, pagava un rebut sobre nombrosos tapissos, citats a l'inventari redactat a la seva mort; els «VIII draps de ras grans de diverses històries, nous,

33. *Peregrinació de la Yda de Catalunya*, pàg. 361. Manuscrit del Castell de Peralada. Agraïeix a Jaume Barrachina la consulta de la transcripció.

34. PUIG i MIRET, «El palau...», pàg. 413.

35. Joan HILARI, «El bisbe Gaspar Punter, promotor de les arts a la Catedral de Tortosa», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, LXXIX (2003), pàg. 238-241.

36. Jerónimo DE BLANCAS, *Coronaciones de los serenísimos Reyes de Aragón*, Saragossa, Diego Dormer, 1641.

37. Marina BELOZERSKAYA, *Rethinking the Renaissance*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002, pàg. 187, n. 162.

38. Josep M. MADURELL, «Documents culturals medievals (1307-1485)», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXXVIII (1982), pàg. 396-397.

en els quals havia dos draps amb certs obratges d'or»,³⁹ en són alguns exemples. L'any 1464, el mateix monarca autoritzà la confiscació de tots els béns dels partidaris de Joan II, tapissos inclosos.⁴⁰ També l'inventari dels béns del príncep de Viana és farcit de tapisseries, especialment per ornar la capella, com ara «hun gran drap de la coronació de Nostra Dona teixit d'or, de lana e seda o altre drap dels set goigs».⁴¹

Hi ha referències sobre la noblesa aragonesa, com ara els Morlanes,⁴² o la valenciana, com Mencía de Mendoza, que va tornar de Flandes amb una nombrosa collecció de tapissos per residir definitivament a València.⁴³ Entre la noblesa catalana destaquen els Cruïlla o els Montcada, i especialment farcit de tapissos és l'inventari d'Hipòlita de Requesens.⁴⁴ Lluís Desplà i Miquel May també en col·leccionaven.⁴⁵ I en tenien els mercaders. En les assegurances marítimes apareix amb freqüència el nom del flamenc Copi Matis, associat a càrregues de tapisseria: el gener del 1458 el trobem assegurant «III bales teles de tapisaria»;⁴⁶ o el 1467, «bales en les quals ha draps de lana fins de Anglaterra e de Flandes».⁴⁷ Altres noms freqüentment relacionats amb mercaderies provinents de l'Esclusa són els del solsoní Pere Cirera,⁴⁸ l'italià Francesch Pipinelli⁴⁹ o el català Pere Font.⁵⁰ Al diari de Dimes Ferrer, valencià establert a Anvers, hi consta també l'abundància de tapissos enviats a la Corona d'Aragó des d'aquesta ciutat.⁵¹

Els inventaris dels mercaders barcelonins en van plens: Jaume Codina tenia «set tapissos amb figures»;⁵² Antoni Cases, a més de nombrosos draps de pinzell, «I altre drap de ras [...] ab la ystòria del pobre pelegrí», entre d'altres.⁵³ En tenien en gran quantitat el mercader Benet Ubach, guardats en diferents caixes «de navegar»,⁵⁴ o Jaume Croanyes.⁵⁵

A banda dels mercaders, apareixen nombrosos draps d'Arràs en els inventaris de personatges ben situats econòmicament, com ara Bernat Ribalta, doctor del Reial Consell,⁵⁶ Magdalena, filla de Jaume Planes, notari i escrivà del Consell,⁵⁷ o

39. Jesús-Ernest MARTÍNEZ FERRANDO, *Pere de Portugal "rei dels catalans" vist a través dels registres de la seva cancelleria*, Barcelona, IEC, 1936, pàg. 229, doc. 36; AHCB (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona), ms. 1G-34, *Testamentaria de Pere de Portugal*; Salvador SANPERE I MIQUEL, *Los cuatrocentistas catalanes. Historia de la Pintura en Cataluña en el siglo XV*, Barcelona, L'Avenç, 1906, vol. I, pàg. 9-11.

40. Joan MOLINA, «Pedro de Portugal y la promoción de las formas artísticas en Barcelona (1464-1466)», *Boletín del Museo e Instituto Camón Aznar*, XLIII (1991), pàg.70.

41. *Colección de Documentos Inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, XXVI, 1864.

42. Carmen RÁBANOS FACI, *Los tapices en Aragón*, Saragossa, Librería General, 1978.

43. Miguel FALOMIR, «El duque de Calabria, Mencía de Mendoza y los inicios del coleccionismo pictórico en la Valencia del Renacimiento», *Ars Longa*, 5 (1994), pàg. 124.

44. AHCB, Notarial, I.28, 1526.

45. AHCB, Notarial, I.32, 1548; Agustí DURAN I SANPERE, *Barcelona i la seva història*, Barcelona, Curial, 1973-1975, vol. III, pàg. 348-361.

46. AHPB, sig. 165/93, Antoni Vilanova, *Quartus liber securitatum*, 2-I-1458.

47. AHPB, sig. 165/95, Antoni Vilanova, *Sextus liber securitatum*, 3-IV-1467.

48. AHPB, sig. 165/93, Antoni Vilanova, *Quartus liber securitatum*, 2-I-1458.

49. AHPB, sig. 193/14, Pere Bastat, *Liber securitatum*, 21-VIII-1458.

50. AHPB, sig. 165/93, Antoni Vilanova, *Quartus liber securitatum*, 20-III-1459.

51. VÁZQUEZ DE PRADA, «La colonia...», pàg. 747.

52. DURAN I SANPERE, *Barcelona...*, vol. II, pàg. 627.

53. Josep M. MADURELL, «El pintor Lluís Borrassà. Su vida, su tiempo, sus seguidores y sus obras», *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, X (1952), pàg. 303-310.

54. AHCB, Notarial, I.32, 1548.

55. AHCB, Notarial, I.29, 1531.

56. AHCB, Notarial, I.31, 1542.

57. AHCB, Notarial, I.29, 1532.

Francesc Vernagal,⁵⁸ ciutadà de Barcelona. N'apareixen pocs en mans dels menys afortunats, que es conformaven adquirint draps de pinzell.⁵⁹

Dins d'aquesta varietat de peces, hi predomina la temàtica religiosa. Abunden les històries de l'Antic testament: Miquel May, tenia «un altre drap de ras [...] al mig un rey al cap del qual stà un títol lo qual comensa no tens rey Nabubugadenosor».⁶⁰ Al palau de la comtessa Hipòlita de Requesens hi trobem «sinch pessés de drap de ras velles en la huna de les quals stà figurada la història de Moysès».⁶¹ A l'inventari de Pere de Portugal hi apareix «un cubertor de lit petit de ras ab la figura de Sampsó qui obre la bocha al lehó».⁶² Al d'en Bartomeu Pujol, «hun drap de pinzell petit ab la Istòria de Salamó»,⁶³ o al d'Antoni Cases un «drap de pinzell [...] ab la ystòria de la Reyna Sabba passant un riu».⁶⁴ De temàtica novotestamentària, Joan Salvi té «un drap de pinsell en ques pintada la ystòria de Sanct Johan degollat»,⁶⁵ o Francesc Vernagal «un drap de pinsell del degollament de Sant Johan Batista».⁶⁶ Són recurrents les Nativitats i Epifanies: Pere de Portugal tenia «un drap de ras petit ab la adoració dels tres reis d'Orient e un crucifix»⁶⁷ o bé Antoni Cases «I drap de pinzell [...] ab la ystòria de la nativitat de Nostro Senyor e de la adoració dels III reys d'Orient».⁶⁸ I amb la Mare de Déu com a protagonista tenim la «portalera de ras de la salutació de nostra dona», del mercader Jaume Croanyes.⁶⁹ Pere de Portugal tenia «un palli de ras ab la Verge Maria al mig ab lo infant al bras ab dotze vergens cascuna», o «un drap de ras de la coronació de la Verge Maria». D'entre els sants, foren els preferits Sant Jordi i Sant Antoni: al citat inventari d'Antoni Cases apareix «I drap de pinzell antich [...] en lo qual és pintat Sanct Jordi matant lo drach», i Miquel May tenia «una raspallera de personatges ab brots y un cavaller que palla ab un drach». Pere Teixidor preferia ornar casa seva amb «un drap de pinzell gran en que és figurat antichrist».⁷⁰

De temàtica profana, abunden els tapissos inspirats en la mitologia clàssica, especialment sobre la guerra de Troia. Francesc Vernagal, ciutadà de Barcelona, tenia «un altra portalera de les amasones de ras»,⁷¹ i Frederic de Portugal «hun drap de ras gran de la història de Paris», o bé «dos draps de ras [...] segons es diu déu Dionís», i encara «altres quatre draps [...] de la història de Eneas».⁷² Antoni Cases, d'entre diverses peces recosides, en tenia una amb «Paris ab les tres dees-sas nues» i també un «drap de pinzell ab la ystòria del conquistament de Jason del velló de or», i Miquel May un «drap de Tornay larch foredat de diverses colors en lo qual és la instòria de Hèrcules ab un jagalt».

58. AHCB, Notarial, I.28, 1524.

59. Josep SOLER I PALET, «L'art a la casa al segle xv», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, III (1916).

60. AHCB, Notarial, I.32, 1548.

61. AHCB, Notarial, I.28, 1526.

62. AHCB, ms. 1G-34, *Testamentaria de Pere de Portugal*, f. 20v.

63. SOLER, «L'art...», pàg. 298.

64. MADURELL, «El pintor...», pàg. 310.

65. AHCB, Notarial, I.30, 1536.

66. AHCB, Notarial, I.28, 1524.

67. AHCB, ms. 1G-34, *Testamentaria de Pere de Portugal*, f. 19r.

68. MADURELL, «El pintor...», pàg. 305.

69. AHCB, Notarial, I.29, 1531.

70. SOLER, «L'art...», pàg. 302.

71. AHCB, Notarial, I.28, 1524.

72. AHCB, Notarial, I.30, 1539.

Un altre grup temàtic presenta personatges destacats. Pere de Portugal tenia tres tapissos d'aquesta mena: el primer, «un drap de ras de la ystòria del Rey Artús, Carles Magnes e Godofrè de Billon», presenta als tres cristians; el segon, els tres pagans, «un drap de ras de la història de Éctor, Alexandre e de Juli Cèsar»; finalment, tres personatges bíblics, «un altre drap de ras de la història de Josuè, David e de Judes Mechabeu». ⁷³ Frederic de Portugal tenia «tres draps de ras [...] de la història de Alexandre petits»; o bé Antoni Cases, «I drap de pinzell [...] en lo qual és pintat lo Rey Alexandre ab altres homes armats batallant e alboredes».

De temàtica històrica més o menys recent, en mans del Conestable figurà un «altre drap de ras vell ab ymages antigues de la història de Seladin e del Rey Luis de França», i un cop més Antoni Cases, que tenia «I drap de pinzell [...] ab ystòria de batalles de turchs ab christians». I Francesc Maldà, «hun drap de pinzell de la presa de Contestinoble». ⁷⁴ També hi trobem alegories: a l'inventari d'Antoni Cases hi figurà «I drap de pinzell de tela blanca ab III ymages de dones representants les tres Virtuts Theologals», i al del Conestable, «altre drap de ras antich de la història de la Fama [...] ab diverses figures de homes antichs virtuosos». Propietat de Miquel May era «el drap de ras de Tornay en lo qual ha molts personatges et animals et specialment una dama que té lo alicorn per la banya». D'entre les representacions freqüents de la Roda de la Fortuna, destaquen les de Pere de Portugal, com ara la «portalera de ras ab una figura gran al mig de quatre petites al entorn ab la divisa de fortuna». I Elionor Bolet tenia un «drap de pinzell pintat ab hun salvatge en mig». ⁷⁵

D'entre les escenes de vida quotidiana, Pere de Portugal mostrava «un drap de ras on són figurats los dotze mesos del any». Pere Destorrent tenia «huna portalera de ras ab un pastor et una pastora» i encara «altra portalera de ras ab una donzella sonant huna arpa». ⁷⁶ O Francesc Vernagal «un altre drap de ras petit de la joyha de personatges». ⁷⁷ Entre aquests temes populars hi apareixen homes tocant la xaramia, homes i dones ballant –entre d'altres, «lo ball de Scòcia»– o natures mortes amb fruites. Especialment freqüents són les escenes de caça. Pere de Portugal en tenia més de deu, entre elles, «un drap de ras ab diverses figures de hòmens de cavall e de dones a caça de lehó». També Antoni Cases tenia «I drap de ras antich ab diverses figures d'òmens e donas, ab cassa de ribera e ab brots».

Finalment, els tapissos més abundants per econòmics són els “de brots” o “verdures”, en els que les representacions vegetals engoleixen la superfície del tapís. En tenia Angela de Medalia: «dos draps de ras de praderia ab brots». ⁷⁸ Més curiosos són els exemples d'Antoni Cases: «altra parell de banchals de Tornay ab títols e grius e brots sotils e squinsats» o bé «un drap de pinzell [...] en lo qual ha pintat una praderia ab hòmens e donas a cavall e I faisant, una perdiu, e una guatlla ab sos pollets e altres aucells».

73. SANPERE I MIQUEL, *Los cuatrocentistas...*, vol. I, pàg. 9-11.

74. SOLER, «L'art...», pàg. 292.

75. AHCB, Notarial, I.32, 1548.

76. AHCB, Notarial, I.29, 1533.

77. AHCB, Notarial, I.28, 1524.

78. AHCB, Notarial, I.29, 1532.

A banda dels tapissos, s'importaven tota mena de teixits i brodats. Francesch Pipinelli assegura «bales de telas de Barbant»⁷⁹ o Johan Gili una «bala de bordats».⁸⁰

PINTURES

En el camp de la pintura, la temàtica és religiosa en la majoria dels casos. Davant de peces conservades, com ara la col·lecció de retaules facticis de Pedralbes, moltes altres han desaparegut. A València, només es coneix l'actual ubicació d'algunes de les que adquirí Mencía de Mendoza.⁸¹ Alfons el Magnànim adquirí retaules de Jan van Eyck el 1444, i el *Sant Jordi* que posseï ha desaparegut. En els inventaris sovint apareixen retaules que venien de Flandes: a destacar el cas de Rafel Morlà, mercader mallorquí, que a la seva mort, el 1538, tenia un gran nombre de peces flamenques.⁸² Al *Quadern* de Dimes Ferrer⁸³ consta l'enviament cap a València de «una caxetta de pintures» amb quatre quadres del mestre Ughue de Bruges, identificat amb Hugo Provost.⁸⁴ És també coneguda la subhasta de pintures de Flandes feta a Barcelona per Francesc Serra el 1529.

Els inventaris barcelonins citen una gran quantitat de taules en mans de particulars, però en rares ocasions n'especifiquen la procedència: en mans de Pere de Portugal, Miquel May o Joan Llop, n'hi havia que, per les seves característiques (petites dimensions, pintades a l'oli sobre fusta de roure), ens poden fer pensar en els Països Baixos del sud. Sí s'especifica, en canvi, en l'inventari d'Antoni Cases, que tenia una taula de roure de Flandes amb la *Verge i el nen*,⁸⁵ o en el de Berenguer de Junyent, amb «un retaule obra de Flandes», d'una Crucifixió amb la Verge i Sant Joan.⁸⁶ També el citat monjo franciscà, en passar per Sant Miquel de Cuixà, hi trobà que la sagristia era «rodeadas de cuadros de figuras de Flandes, que contienen los Misterios de Cristo. Comienzan desde la Anunciación del Ángel hasta la Ascensión del Señor a los cielos».⁸⁷ O bé, de la capella de Gaspar Comte, a Figueres, que tornarem a citar, escriu: «El altar de los reyes es todo de pintura, hermosísimo, pintado en Flandes. Pintose en el año 1540».⁸⁸

ESCULTURES

Una altra especialitat flamenca foren els retaules tallats en fusta, o marbre en ocasions, menys citats en la documentació. Conservem, per exemple, el senzill «retalet de Santa Marta» al Monestir de Pedralbes. En canvi, desconeixem l'ac-

79. AHPB, sig. 193/14, Pere Bastat, *Liber securitatum*, 12-VII-1456.

80. AHPB, sig. 193/14, Pere Bastat, *Liber securitatum*, 4-VI-1456.

81. FALOMIR, «El duque...»

82. Gabriel LLOMPART, *La pintura medieval mallorquina. Su entorno cultural y su iconografía*, Palma de Mallorca, Luis Ripoll, 1977, vol. I, pàg. 191-193.

83. VÁZQUEZ DE PRADA, «La colonia...», pàg. 747.

84. Miquel FALOMIR, *Arte en Valencia, 1472-1522*, València, Generalitat Valenciana, 1996, pàg. 439.

85. MADURELL, «El pintor...», pàg. 305.

86. SOLER, «L'art...», pàg. 305.

87. *Peregrinació...*, pàg. 163.

88. *Peregrinació...*, pàg. 212.

tual ubicació del tríptic de l'*Epifania*, tallat en fusta i amb les ales pintades, que fins el 1922 era a la casa Dalmases de Barcelona.⁸⁹

Donada la fragilitat de les figuretes, els retaules en ocasions venien desmuntats. És el cas del de l'altar major de l'antiga església del monestir franciscà situat a l'Edat Mitjana als afores de Figueres, avui desaparegut. Ens el descriu el franciscà que el visità a mitjans del segle XVI.⁹⁰ Sobre una Nativitat es situaven, en fornícules, Sant Francesc, la Verge amb el nen i Sant Antoni de Pàdua. Al damunt, Déu pare beneït i sostenint l'orbe. Almenys la figura de la Verge era de marbre i totes eren daurades: «Todo el retablo es blanco y dorado y todo bruñido, que parece echar de sí claridad [...]. El dicho retablo se hizo en Flandes y le enviaron en piezas».⁹¹ El nom del mercader de Figueres que comprà el retaule, Narcís Comte, era inscrit en lletres d'or sota el seu escut d'armes a ambdós costats de l'altar. El mateix monjo ens parla d'un grup del Sant Sepulcre que es trobava en l'anomenada capella dels Reis del citat monestir –on fou enterrat Gaspar Comte, germà de Narcís–, la descripció del qual mereix ser reproduïda en la seva totalitat:

El Santo Sepulcro está en una capillita honda, todas las imágenes son de bulto y de madera. El Santo Sepulcro tiene de largo, ocho palmos y tres de ancho, el cual está abierto, como aparejado, para que pongan en él el Santo Cuerpo. Está jaspeado. Luego, encima, sin que toque el arco, una toalla blanca y a sus extremos dorada, tiene diez palmos de largo, desplegada y sobre ella, está tendido el Santo Cuerpo del Señor, con una mano tan al vivo sacada que verdaderamente parece muerto y pone gran lástima y compasión. Esta toalla con el Santo Cuerpo sustentan en el aire. A los pies, José Ab Arimashia y a la cabeza, Nicodemus, no teniendo más que el extremo de la toalla y los dos miran con vivas lágrimas al redentor. Nicodemus está hecho viejo y calvo y le falta un diente. A la parte de la cabeza está San Juan Evangelista, en pie, muy hermoso, la boca un poco abierta, con las lágrimas por los carrillos. A la parte de los pies, la Santa Magdalena, una María, las dos con las bocas un poquito abiertas y las lágrimas por los carrillos. Después de la María, la Santísima Virgen, inclinada hacia el hijo, afligidísima, llena de lágrimas, pone compasión y lástima de ver como está amortecida y descolorida, con los brazos tendidos y manos abiertas, como si quisiera con ellas tocar el cuerpo del ungenito hijo. La otra María falta, porque llevándolos de Flandes (donde se hicieron todos) para España y moviéndose gran tempestad en el mar, la echaron en las aguas con gran devoción y dicen que cesó luego la tempestad.⁹²

89. Fou present a les exposicions de Barcelona de 1867 i 1902: *Catálogo de la Exposición Retrospectiva, de obras de pintura, de escultura y artes suntuarias: celebrada por la Academia de Bellas Artes en junio de 1867, y formado con arreglo a las relaciones presentadas por los señores expositores*, Barcelona, Celestino Verdaguer, 1867, pàg. 70, núm. 1.651; *Informe sobre el resultado de la Exposición retrospectiva celebrada por la Academia de Bellas Artes de Barcelona en 1867 dado a la misma Academia por la comisión encargada de dicha exposición*, Barcelona, Celestino Verdaguer, 1868, pàg. 16; JAIME SERRA Y GIBERT, *Album de la Exposición Retrospectiva, de obras de pintura, escultura, arquitectura y artes suntuarias, celebrada por la Academia de Bellas Artes de Barcelona en 1867*, Barcelona, Celestino Verdaguer, 1868, pàg. 18, lám. XIII, núm. 19; CARLOS DE BOFARULL Y SANS, *Catálogo general de la Exposición de arte antiguo*, Barcelona, Reproducciones artísticas Thomas, 1902, pàg. 52-53, núm. 386.

90. ANTONI EGEA CODINA, «Aproximació a la Figueres i els figuerencs del segle XVI», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 23 (1990), pàg. 177.

91. *Peregrinació...*, pàg. 211.

92. *Peregrinació...*, pàg. 212-214.

Un altre exemple desaparegut és un crucificat que Alfons el Magnànim comprà al mercader flamenc Martí Bossa per a la capella del Palau Reial el 1425.⁹³

Les anomenades figuretes de Malines, avui disperses pels museus, gaudiren d'un èxit extraordinari cap a finals del segle xv i principis del xvi. Al mercader Dimes Ferrer el trobem exportant des d'Anvers cap a València «tants jezuzes y altres images en bulto» que prèviament havia pagat a Joan Escrit, de Malines.⁹⁴ Similars a aquestes, se'n troben d'altres fetes en fang cuit, habitualment del nen Jesús. Als inventaris trobem que Joan Llop, mercader alemany resident a Barcelona, tenia «II o III cents noms de Jesús, de terra cuita, venguts de Flandes».⁹⁵ També el Calvari de terra cuita que presidia el refetor de Pedralbes, avui desaparegut, s'ha suposat de procedència nòrdica.⁹⁶ Trobem poques mencions d'altres tipologies escultòriques, com els bustos reliquiariis o els tan comuns «Cristos asseguets a la roca freda».

En l'àmbit de l'escultura en bronze, conservem peces com el *Sant Martí partint la capa* valencià, o la lauda sepulcral del mercader Pere Satrilla, de l'antiga església de Santa Maria de Solsona, avui al Louvre. Similar seria la del també solsoní Pere Cirera, avui desapareguda:⁹⁷ el 1781 era traslladada del seu lloc original, però consta que mossèn Costa i Bofarull l'havia vista i descrita ben semblant a la de Pere Satrilla.⁹⁸ També es desconeix què se n'ha fet d'una altra lauda, probablement importada, que es trobava a Sant Vicenç de Cardona.⁹⁹ I encara a l'església de Sant Francesc de Palma de Mallorca, a la capella de Sant Esteve, hi existí una xapa de bronze amb la inscripció «Feta fou esta pedra en Flandes per lo honrat N'Antoni de Soldevila en lo any MCCCC. Morí dit any».¹⁰⁰ A la mateixa església, una pedra sepulcral flamenca dels voltants de 1350 ha perdut les incrustacions de llautó.¹⁰¹ I a la desapareguda església dels franciscans de Barcelona es conservaven, fins el 1834, laudes sepulcral de comerciants flamencs, probablement arribades de Flandes.¹⁰²

ALTRES OBJECTES

Una altra mena d'objectes de gran acceptació arreu d'Europa eren les làmpades, canelobres i similars, fets de llautó o altres metalls. Coneixem la làmpada de llautó conservada a Solsona, procedent de Valldeperes, o la del monestir de Santa Maria la Reial de Mallorca, amb decoració de babuïns.¹⁰³ Una de les compres del mercader Dimes Ferrer a Anvers consistí en vuitanta-quatre canelobres

93. FALOMIR, *Arte...*, pàg. 438.

94. VÁZQUEZ DE PRADA, «La colonia...», pàg. 747.

95. DURAN I SANPERE, *Barcelona...*, vol. II, pàg. 299-300.

96. *Pedralbes. Els tresors del monestir* (catàleg), Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2005, pàg. 88.

97. Ronald VAN BELLE, *Laudas flamencas en España*, Bilbao, Beta III milenio, 2011, pàg. 103-124.

98. Ramon RIU I CABANES, *Memoria histórica de la imagen de Nuestra Señora del Claustro*, Lleida, Imprenta Mariana, 1891, pàg. 96.

99. Xavier SITJES, *L'art funerari medieval a la conca alta del Llobregat*, Manresa, Centre d'Estudis del Bages, 1994.

100. LLOMPART, *La pintura...*, vol. I, pàg. 189.

101. BELLE, *Laudas...*, pàg. 51-53.

102. HYE, *Fondations...*, pàg. 94.

103. *La Pintura gòtica hispanoflamenca: Bartolomé Bermejo y su época* (catàleg), Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya, 2003, pàg. 71.

per dur a València.¹⁰⁴ I també era flamenc el d'Antoni Cases¹⁰⁵ («un canalobre molt gran de lautó de Flandes ab VI branchas ab la ymage de Nostra Dona qui té Jesús al bras»). Potser també ho eren els d'Arnau Daspa¹⁰⁶ («hun canalobre gran de meniador ab sis branques y hun lleó al cap ab son gorniment») o el de Pere Simon¹⁰⁷ («hun canelobre de lautó de sis branques de una candela que penja al menjador»).

També s'importaven complexos faristols de llautó o de bronze. A Barcelona se'n coneixia l'existència de dos, el primer donat el 1427 pel mercader Joan de Junyent a la parròquia de Santa Maria del Mar: una àliga de bronze amb les ales esteses per sostenir els llibres i el peu format per tres lleons de bronze, cada un sostenint una columna helicoidal.¹⁰⁸ El 1421, era Pere de Torrents qui en regalava un de similar a l'església dels predicadors de Barcelona, també en forma d'àliga, sobre un peu amb sis imatges de profetes i sis figures de lleons.¹⁰⁹

Altres peces de menor envergadura i de diversos metalls són el gran número de bacines o plats petitoris, de llautó generalment, que es troben dispersos pels museus i en mans de particulars, procedents de diverses ciutats septentrionals. Les assegurances marítimes indiquen que se'n carregaven des de l'Esclusa. Copin Matis assegurà, entre d'altres coses, «VIII tonells conques bacins»,¹¹⁰ o Francesc Pipinelli, «certa quantitat de bacins de lautó e conchas d'aram».¹¹¹ Segons paraules de Francesco Datini, se'n venien de tota mida a la Ciutat Comtal i es comptaven per centenars.¹¹² Peces similars a les dels nostres museus, amb les mateixes escenes, apareixen sovint als inventaris. Al de Joan Clergues hi trobem «tres bassines de lautó en la una enmig és Sant Jordi en l'altra Adam y Eva l'altra ballonada».¹¹³ Les peces de coure de Flandes també les trobem amb freqüència, especialment decorades les aixetes. Magdalena, donzella de Barcelona, posseïa tota una vaixela d'estany de Flandes, amb plats, escudelles o salsers.¹¹⁴ Frederic de Portugal tenia fins a quinze plats d'argent «flamenchs» de diverses mides, potser algun similar al conservat al Palau Episcopal de Tortosa.¹¹⁵ De bronze i ferro s'importaven les famoses campanetes litúrgiques de Malines, així com petits crucifixs.

Als inventaris, tenim també referències de mobles importats. Miquel May tenia a la sala de casa seva, a més de diversos rellotges, «una taula gran de roure de Flandes ab son bell peu et caxo ab son tencadura per posar les tovalles».¹¹⁶ També a l'estudi hi tenia «una taula de noguer de Flandes», i entre d'altres coses, cadires de roure flamenc, un «lлит de roure de Flandes» o un mirall rodó dins «capses de roura de Flandes». També Pere de Portugal tenia una «cambra de fust de

104. VÁZQUEZ DE PRADA, «La colonia...

105. MADURELL, «El pintor...», pàg. 305.

106. AHCB, Notarial, I.30, 1535.

107. AHCB, Notarial, I.29, 1530.

108. DURAN I SANPERE, *Barcelona...*, vol. II, pàg. 231.

109. *Catalunya medieval* (catàleg), Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1992, pàg. 227-228.

110. AHPB, sig. 165/93, Antoni Vilanova, *Quartus liber securitatum*, 21 de maig de 1460.

111. AHPB, sig. 193/14, Pere Bastat, *Liber securitatum*, 20-IV-1456.

112. PIFARRÉ, *El comerç...*, pàg. 149.

113. AHCB, Notarial, I.30, 1545.

114. AHCB, Notarial, I.29, 1532.

115. AHCB, Notarial, I.30, 1542.

116. AHCB, Notarial, I.32, 1548.

roure de Flandes ab son forniment de ferro», o bé «una sort de fusta de roure de flandes tota obrada».¹¹⁷ Antoni Cases, de «III scabells», en tenia dos de roure de Flandes.¹¹⁸ El valencià Dimes Ferrer enviaria des d'Anvers un bon nombre de llits de camp cap a València.¹¹⁹ En ocasions, potser els mobles eren realitzats aquí, ja que trobem personatges que a casa seva tenien fins a seixanta-cinc borns de roure de Flandes,¹²⁰ i el fuster Bartomeu Barsaló treballava sovint amb aquest material.¹²¹

En l'àmbit de la il·luminació de manuscrits, sabem que només als anys setanta del segle XVI s'exportaren a la península Ibèrica 52.000 missals i breviaris en sis anys.¹²² En els inventaris, se n'especifica la procedència només de manera excepcional. Angelina Sapila, muller del tresorer reial de Mallorca Pere de Casaldàliga, posseïa «unes Hores de Madona Santa Maria, obra de Flandes, de pergamí».¹²³ O bé, en mans de la família mallorquina dels Comellas hi hagué com a mínim tres llibres de Flandes, entre ells, «unes Hores de la Verge Maria».¹²⁴

També les vidrieres flamenques van ser producte d'importació: al segle XV, els consellers de la Generalitat feien portar de Flandes dues vidrieres amb les quatre Virtuts Cardinals.¹²⁵ També venien de Flandes les diverses documentades en cases particulars mallorquines:¹²⁶ el cavaller Joan de Dameto tenia «una vidriera, obra de Flandes [...] tranquada en que és pintada Nostra Dona e altres sants»; el notari Pere Moranta, «un imatge de vedrieras de obre de Flandes en que és Nostra Dona e diversos sants». I ho són les quatre vidrieres amb escenes de la Passió per decorar el refetori dels monjos de la Cartoixa de Valldemossa a Mallorca.¹²⁷

Finalment, hi ha algunes referències a instruments flamencs. Sabem que el mercader valencià Joan Gregori, a mitjan segle XV, encarregà a tallers de Bruges quatre xaramites.¹²⁸ Copin Matis féu portar de l'Esclusa «uns órguens».¹²⁹ L'arquebisbe Frederic de Portugal,¹³⁰ en una cambra de casa seva al carrer Ample, hi tenia «hun orgue flamench ab tres manxes guarnit de fusta daurada».

Vista la gran quantitat de productes de luxe provinents de ciutats flamenques i brabançones, podem concloure que el port de Barcelona en fou la porta d'entrada a les cases barcelonines i, en ocasions, cap a altres ciutats de la Corona d'Aragó. D'aquests productes ha quedat tan sols la punta de l'iceberg del que hauria existit a finals de l'Edat Mitjana.

117. AHCB, ms. 1G-34, *Testamentaria de Pere de Portugal*, f. 52r.

118. MADURELL, «El pintor...

119. VÁZQUEZ DE PRADA, «La colonia...», pàg. 747.

120. AHCB, Notarial, I,28, 1524.

121. AHCB, Notarial, I,29, 1530.

122. Dan EWING, «Marketing Art in Antwerp, 1460-1560: Our Lady's Pand», *The Art Bulletin*, 72-4 (1990), pàg. 579.

123. *La Pintura gòtica...*, pàg. 71.

124. LLOMPART, *La pintura...*, vol. I, pàg. 189.

125. PUIG i MIRET, «El palau...», pàg. 409-10.

126. LLOMPART, *La pintura...*, vol. I, pàg. 191.

127. LLOMPART, *La pintura...*, vol. III, pàg. 203.

128. *La Pintura gòtica...*, pàg. 107.

129. AHPB, sig. 165/93, Antoni Vilanova, *Quartus liber securitatum*, 2-I-1458.

130. AHCB, Notarial, I,30, 1539.